

Fulya Dilşat Hamedî

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Bir ulusun kimliği, sahip olduğu kültürel unsurlarla ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlardan biri de müziktir. Tarih boyunca askeri kişiliği ile nam salmış bir millet olan Türkler, müziği sadece neşe, eğlence kaynağı olarak değil aynı zamanda güç kaynağı olarak da kullanmışlardır. Savaşçı özelliklerini müziğe yansıttıklarında ortaya dahiyane bir buluş ortaya çıkmıştır. Bir kesimi heyecanlandırırken bir kesimi ise ürküten bu buluşa müzik literatüründe mehter denmektedir. Bu çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu dendiğinde akla ilk gelen şeylerde biri olan, askeri bandonun da ötesinde bir grup olan mehter takımının tarihsel sürecini, bunu icra eden müzisyenleri, 1826 Vak'a-i Hayriye sonrasını ve günümüzdeki değerini inceleyeceğiz.

Mehter Geleneğinin Özü

Osmanlı İmparatorluğu'nda gördüğümüz bir çok kurum ve kavramlar daha öncesinde var olmuş devletlerden esinlenilmiştir. Mehter de bunlardan biridir. Asya Hun Devleti'nin varlığı boyunca siyasi ve kültürel münasebet içinde olduğu Çin'in yazdığı yıllıklarda "tuğ" kelimesi oldukça göze çarpar. Türkçe kökenli bir kelime olan tuğ, bir demet at veya yaban sığır kuyruğunun dalgalandığı ve ipek kumaş şeritlerinin asılı bulunduğu sıvık bayraktır.[1] Göktürk ve Uygur devletlerinde askeri bando kurumları görülmeye başlanmıştır. "Köbürge" davulu ile birlikte çeşitli borulu çalgıların kullanıldığı görülmüştür. Bu bando aslında mehterin ilk şekillerindedir. İlk Türk-İslam devletlerinde bahsettiğimiz davul "nevbet" şeklinde geçmektedir ve nevbet sıradan bir çalgıdan ziyade günde beş kez saray kapısında çalınan bir hükümdarlık alameti olarak karşımıza çıkar.[2] Selçuklular ile Gaznelilerin karşı karşıya geldiği Dandakan'da da nevbet vurulmuştur. Bu olay Selçukname'de şu şekilde anlatılmıştır: "Selçuklular tabl(davul) ve nakkare çalıp, bir arada hücum edip, Gazne ordusuna göz açtırmayıp çoğunu kılıçtan geçirip kırdılar." [3]

Kuruluştan Vak'a-i Hayriye'ye Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Mehter Geleneği

Osmanlılara mehter geleneği Türkiye Selçuklu Devleti'nden geçmiştir. Osmanlılar daha beylik halinde iken Ertuğrul oğlu Osman Gazi, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud tarafından gaza ve cihad faaliyetlerinden ötürü hem Melik'ül Ümera unvanına layık görülmüş hem de kendisine sultan tarafından tabl, alem ve nakkare göndermiştir. Osmanogullarının bu aletlere sahip olması hem yeni bir devletin hem de mehter teşkilatının ilk adımlarını gösterir.[4] Kuruluş Dönemi'ni bize en iyi anlatan Aşık Paşazade'nin Tevarih-i Âl-i Osman adlı eserinde bu hadise şu şekilde bahsedilmektedir: "*Osman Gazi hisarı alınca tekfurunu tuttu....Osman Gazi'ye de sancak ve sancakla ilgili eşyalar, iyi atlar ve gaza için silahlar verdi. Aktemür sancığı getirdiği zaman ikinci vakti idi. Hemen Osman Gazi ayağa kalktı ve nevbet vuruldu.*" [5]

Mehterin yapılanması ve olgunlaşması Sultan I. Murad döneminde başlamıştır. Mehterin olgunlaşmasındaki en büyük etkenler Yeniçeri Ocakları ve Enderun Mektebi'nin

kurulmasıdır. Acemi ocaklarında toplanan bu oğlanlardan musiki yeteneği olanlar Enderun'da eğitim alarak mehteran sayısı artırılmış oluyor.[6] 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nda çarpışan I. Bayezid ve Timur'un ordularının her ikisinde de savaş müziği çalındığını, Nizamüddin Şami'nin Zafername adlı eserinde görmekteyiz: "*Gürge, nefir. borgu, nakkare sesleri sur-ı İsrafil gibi alemleri kapladı.*"[7]

Çeşitli devirlerde 187 ile 237 arasında değişen üyesiyle ifade edilen Mehterhane-i Amire, İstanbul'un fethinde en geniş kadrosu ile (300 kişi) karşımıza çıkmaktadır. Genellikle yaya birliklerden oluşan mehter takımını bu dönemden itibaren atlı birlik olarak da görmekteyiz. Fatih'in bu konuda yaptığı icraatlardan biri ise İstanbul Demirkapı'da Nevbethanekurmasıdır.[8]

Topkapı Sarayı'nda Bir Mehter Gösterisi (TDVİA)

Kanuni devrinde düzenlenen kanunnameler ile vezir ve diğer üst rütbelere mehter kurma hakkı verilmiştir. Deniz seferlerinin artması ile birlikte Kaptan-ı Derya'lar da kendi teşkilatları içerisinde mehterler kurdurmuşlardır.[9] Gemilerin sefere çıkışlarında, hücum anında ve zaferden sonra nevbet vurdurmuşlardır. III. Selim döneminden sonra Nevbethaneler akıl hastalarının müzik ile tedavi edildikleri yer olmuştur. Ayrıca bir fermanla Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumelihisarı, Yeniköy, Beykoz, Anadoluhisarı, Üsküdar ve Yedikule'de seher vaktiyle öğle ve yatsı namazlarından sonra günde üç nebet çalınmasını emretmiştir.[10]

Osmanlı İmparatorluğu topraklarını genişlettikçe bununla orantılı olarak askeri teşkilat ve mehterhane de gelişmiştir. Mehter sadece ordunun arkasında müzik çalan bir topluluk olarak görülmemekte, artık devlet içinde diğer görevlilerle kıyaslanacak bir hal almıştır. Evliya Çelebi, kendi seyahatnamesinde bu hadiseyi şu şekilde örneklendirir: "*Sultan 4 Murad, mimarların mı, yoksa mehterlerin mi alayda önceliği konusunda karar verilemez. Bu hususta görüşmek üzere Mimarbaşı ile Mehterbaşı Sultan Murat'ın huzuruna çıkarlar; Mimarbaşı başlar söze: 'Padişahım biz Habîb Neccâr köçegiyiz. Onlar mel'un Cemşid sanatında bir*

alay deccal kavimdir. Biz padişahıma saraylar yaparız, selâtin camileri, nurlu mezarlar ve değişik eserler yapar, kalelerin fethedilmesinde tamir edip İslâm ordusunda çok gerekli olduğumuz içftü önce alay ederiz’ deyince mehterbaşı da karşı cevap olarak, ‘Bizim hizmetimiz padişahıma her an lâzımız ki bir tarafa yönelse gösteriş, şan, şöhret, ihtişam ve şevket için dosta düşmana karşı davul, kudüm, nefirin döğerek gideriz. Özellikle ceng mahallinde Müslüman gazileri cenge teşvik edip yüz yirmi koldan ceng davuluna ve hakani köslere tarralar urulup İslâm askerini cenge kılmdırmağa sebep oluruz. Özellikle her yerde Resûlullah sancağı olursa o alayda Osmanlı davulu gerektir’ diye. Mehter ve sazcıbaşılar bu şekilde mertlik davası edince çalıcı mehterlerin önce alay ile geçmesi için padişah fermanı çıktı.”[11]

Mehter Takımındaki Müzisyenler ve Kullanılan Enstrümanlar

Emir-i Alem

Emir-i alem “mehterhane-i tabl-ı alem”in en üst düzey yöneticisidir. Emir-i alem saray teşkilatında birun ağalarından sayılır. Bu ağalara, padişahın atının yanında yürüme ve gerektiğinde padişahla konuşma imtiyazına sahip oldukları için üzengi ve ya rikab ağaları da denilir. Savaş ilan edildiğinde tuğları ve sancakların çıkarılması ve padişah sefere gittiği zaman saltanat sancaklarının sorumluluğu görevleri vardır. Emir-i alem sadece payitahtta bulunmaz sancaklarda ve özel protokollerde önemli yerleri olurdu.[12] Mehteran-ı tabl-ı alemin idaresini yapmasının yanı sıra bir diğer görevi mehter bölüklerine yapılacak olan tayinlerdir.

Mehterbaşı Ağa

Tabl-ı alem mehterlerinin müzik şeflerine mehterbaşı denmektedir. Müzisyenlerin yetiştirilmesinden ve zurnazen bölüğünün de başında olup takımın müzik icrasından sorumlu kişidir. Emir-i aleme karşı sorumlu olan mehterbaşı ağa, mehterin en yüksek rütbeli subayıdır. Mehterbaşılar Enderun’da eğitim vermektedir ve mehterhane dışında oluşturulan musiki topluluklarda da görev almıştır. Mehterbaşı ağaları, Osmanlı bürokrasisinde önemli makamlara da gelmektedir. Buna örnek olarak IV. Mehmed döneminde bu göreve sahip olan ve Osmanlı tarihinde en kısa süre sadrazamlık yapan (4 saat) Zurnazen Mustafa Paşa’dır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sadaret makamlığına usta bir müzisyeni getirmesi, Osmanlı’nın sanata ve sanatçıya verdiği önemi göstermektedir.[13]

Başmehter Ağa

Başmehter ağa tabl yani davul çalan bölüğün başında olan kişidir. Topluluğun en yüksek ikinci rütbeli subayıdır. Başmehter ağa müzik yönünden mehterbaşı ağaya, idare yönünden emir-i aleme bağlıdır.[14] Davul, çalındığı zamana göre de adlandırılmaktadır. Örneğin, bir kale fethedildiği zaman çalınan davula “**Tabl-ı Beşaret**”, savaşın başladığı an çalınan davula da “**Cenk-i Tabl**” adı verilmiştir.

Zurnazen Bölüğü

Orta Asya Türklerinin eski çalgılarından biri olan zurna mehter müziğinin de önemli parçası haline gelmiştir. Mehter takımında kullanılan zurna türü kaba zurnadır. Bunun sebebi daha kalın ve uzun süre ses çıkarmasıdır.[15] Zurna çalanların oluşturduğu bölüğün başında mehterbaşı ağa ile birlikte zurnazenbaşı ağa bulunmaktadır.

Boruzen Bölüğü

Boru, mehter takımında kullanılan bir diğer nefesli çalgıdır. Bu çalgıyı çalan bölüğe ise boruzen denmektedir. Boruzenbaşı ağa bu bölümün başında bulunmaktadır.

Nakkarezen Bölüğü

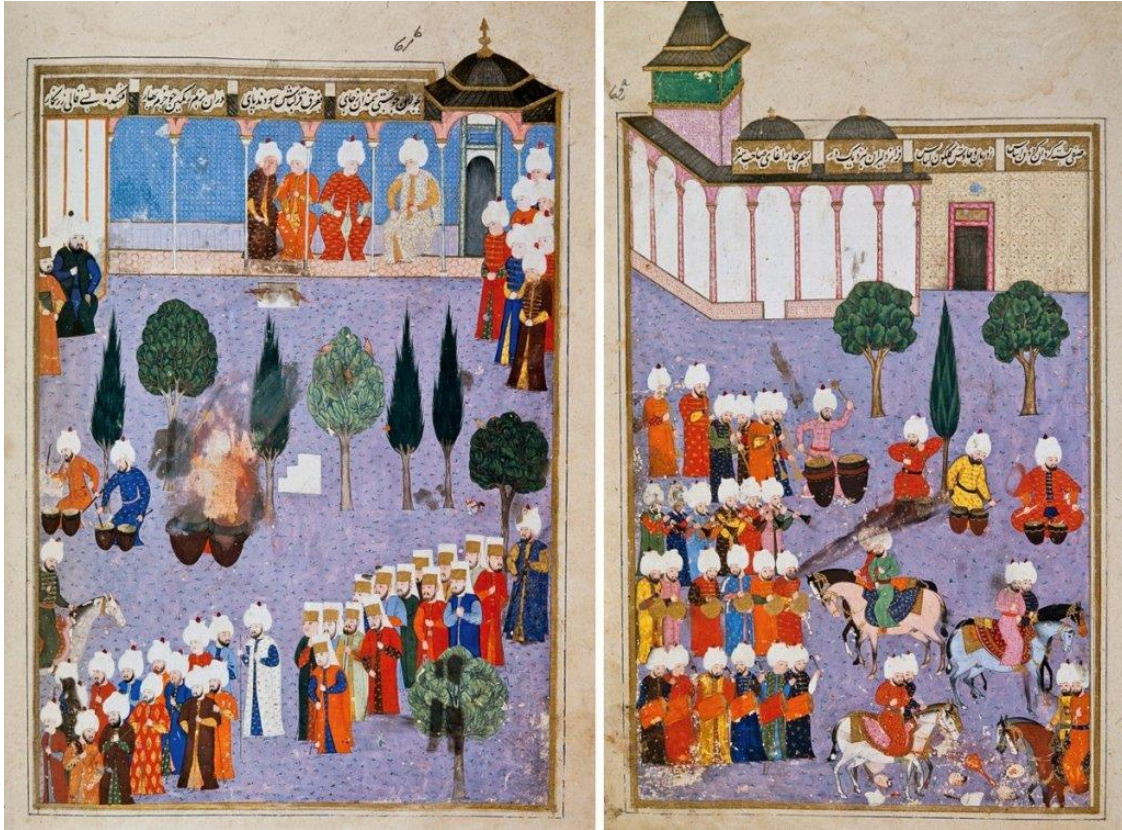
Vurmalı çalgılardan biri olan nakkarenin ismi Arapça nakr yani vurma kökünden gelir. İki küçük değnekle çalınan bu çalgı bölümünün başında nakkarezenbaşı ağa vardır.

Zilsen Bölüğü

Bakırdan yapılan ve daire şeklinde olan zilleri çalan bölümün başında subay rütbesinde olan zilzenbaşı ağa bulunmaktadır.

Köszen Bölüğü

İki tane olan ve tokmaklarla vurulan bu çalgı, Orta Asya Türkleri tarafından küvrüğ adıyla anılmaktadır. Savaşlarda düşmanın moral gücünü zayıflatan kösler, daima sancakla beraber olmuştur. Sancağın gitmediği ya da bulunmadığı yerde kös de bulunmazdı.[16] Bu çalgıyı çalan bölümün başında köszenbaşı ağa ya da başka bir deyişle serkûs-î ağa bulunur.

Sultan III. Murad'ın Huzurunda Mehteranı Gösteren Minyatürlü İki Sayfa (TDVİA)

Sonuç

XVII. yüzyılda yaşanan mali kriz ve yenilgiler sonucunda Osmanlı ordusu sürekli isyan halindedir. Artık seferlere çıkmaz hale gelmiş, hatta yeniçeriler eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Bu durum ordu da buna bağlı olarak da mehterde bir takım değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur. Sultan II. Mahmud, hükümdar olduğu süre boyunca geçmişteki olayları dikkatlice incelemiş devletin ancak köklü bir reform ile kurtulabileceğine inanmıştır. 1826'daki Vak'a-i Hayriye ile Yeniçeri Ocakları'nın kapanmasının akabinde mehter takımının da sonu geldi. 1828 yılında Mızıka-ı Hümayûn adında Avrupai tarzda yeni bir askeri bando kuruldu. Mızıka-ı Humayun'dan sonra mehter takımı, gözlerden uzak olsa da gönüllerden uzak olmamıştır. 1911'den itibaren çeşitli etkinliklerde çalınmaya başlanarak "yeniden canlandırma" hareketine gidildi.[17]

XVIII. yüzyıldan itibaren, birçok ülkede, mehter takımından esinlenerek benzer gruplar oluşturulmuştur. Mehter, Batı müziğine de ilham sağlamış, "Alla Turca" adı altında birçok besteler yapılmıştır. Bunun en bilindik örneği, hepimizin severek dinlediği Mozart'ın Türk Marşı (Rondo Alla Turca) adlı bestesidir. Aynı zamanda bu beste Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm özel davetlerinin yanı sıra ülke tanıtımında da kullanılmaktadır. Yeniden canlandırma girişimi başarı ile sonuçlanmış, günümüzde ülkemizin büyükşehir belediyelerinin çatısı altında kurulmuş olup, İstanbul'un fethi gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük başarılarının kutlandığı günlerde mehter takımları da sahne almaktadır.

Dipnot

- [1] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 274.
- [2] Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 116
- [3] Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977, s. 29
- [4] Nuri Özcan, "Mehter", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 546.
- [5] Aşık Paşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman (Osmanoğulları'nın Tarihi)*, der. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2013, s. 53
- [6] Yüksel Pirgon, "Osmanlı Dönemi Mehterhane-i Tabl-ı Alem Teşkilatına Genel Bir Bakış" *Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal BilimlerEnstitüsü Akademik Bakış Dergisi*, Celalabad, 2014, s. 6.
- [7] Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur(Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 305.
- [8] Nuri Özcan, *a.g.m.*, s. 546.
- [9] Nejat Eralp, "Osmanlı'da Mehter", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 742.
- [10] Nuri Özcan, *a.g.m.*, s. 546.
- [11] Evliya Çelebi, *Seyahatname: İstanbul*, C. I., haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 2003, s. 623-624.
- [12] Yüksel Pirgon, *a.g.m.*, s. 8.
- [13] Timur Vural, *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ-Nevbet-Mehter*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2013, s. 96.
- [14] Nejat Eralp, "a.g.m." s. 745.
- [15] Nejat Eralp, "a.g.m.", s. 746.
- [16] Haydar Sanal, "Kös", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 271

[17] Haşmet Altınölçek, “Askeri Musıkî Geleneği ve Mehterhane’nin Bir Kurum Olarak Yerleşme Süreci”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 754

Kaynakça

- ALTINÖLÇEK, Haşmet, “Askeri Musıkî Geleneği ve Mehterhane’nin Bir Kurum Olarak Yerleşme Süreci”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Ahmed bin Mahmud, *Selçukame*, haz. Erdoğan Merçil, *Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.*
- Aşık Paşazade, *Tevarih-i Al-i Osman (Osmanoğulları’nın Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, *Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2013.*
- ERALP, Nejat, “Osmanlı’da Mehter”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Seyahatname: İstanbul*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, C. I, II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- ÖZCAN, Nuri, “Mehter, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003.
- PİRGON, Yüksel, “Osmanlı Dönemi Mehterhane-i Tabl-ı Alem Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal BilimlerEnstitüsü Akademik Bakış Dergisi*, Celalabad, 2014.
- SANAL, Haydar, “Kös”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- VURAL, Timur, *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ- Nevbet- Mehter*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2013.
- YEZDİ, Şerefüddi Ali, *Emir Timur (Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.